

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 24, Sayı/Issue: 46, Yıl/Year: 2022 (Aralık/December)

**Hindu Bayramı Divali'nin Tarihi Gelişimi ve Farklı
Dinlerdeki Yansımaları**

*Historical Development of Hindu Festival Diwali and
Its Reflections in Different Religions*

Mehmet Safa Cevahir

Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi,
Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı – Res. Asst., Necmettin Erbakan University, Ahmet
Keleşoğlu Faculty of Theology, Department of History of Religion
mehmetsafacevahir@gmail.com - <https://orcid.org/0000-0002-2843-4818>

Ahmet Türkan

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Dinler
Tarihi Ana Bilim Dalı – Assoc. Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Ahmet
Keleşoğlu Faculty of Theology, Department of History of Religion
ahmet.turkan@erbakan.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0001-9788-5869>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 05/08/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 03/11/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 15/12/2022

Atf/Citation: Cevahir, Mehmet Safa – Türkan, Ahmet. "Hindu Bayramı Divali'nin Tarihi Gelişimi ve Farklı Dinlerdeki Yansımaları". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/46 (2022), 581-605. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1157015>

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Öz

Divali, Hindistan'da ve diasporada büyük coşkuyla kutlanan bir bayramdır. Hinduların yanı sıra, Hindistan'daki Caynist, Sih, Budist, Hıristiyan ve Müslümanlar tarafından bu bayrama önem verilmiş ve her bir dini grup kendi anlayışları ve gelenekleri doğrultusunda benzer veya farklı mitolojik anlatılar ortaya koymuşlardır. Caynistler Mahavira'nın aydınlanması, Sihler Guru Hargobind'in esaretten kurtulması ve Amritsar'a dönmesi, Newar Budistleri ise Kral Aşoka'nın Budizm'i kabul etmesini Divali ile ilişkilendirmişlerdir. Hintli Müslümanlar Divali'yi daha çok kültürel bağlamda değerlendirirken, Hintli Hıristiyanların bir kısmı ise Kutsal Kitaptaki ışık ve karanlık tasvirleriyle Divali arasında analogi kurmuşlardır.

Bu çalışmada, öncelikle Hindular nezdinde Divali'nin kökenine ilişkin farklı anlatılar ortaya konulmuş, sonrasında beş günlük kutlama şekilleri ve bunun topluma yansımaları ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Divali'nin farklı dini gruplar nezdindeki anlam ve önemi karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Hindistan dışındaki Divali kutlamalarının Hint kökenli kişilere sağlamış olduğu kazanımlar ve gelecekte karşılaşılabilecek muhtemel durumlarla; COVID-19 salgını sürecinde Divali kutlamalarının nasıl gerçekleşmiş olduğuna dair bilgiler güncel veriler ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Divali, Işıklar Festivali, Hinduizm, Hindistan.

Abstract

Diwali is derived from the word Deepavali, which means "series of lights", and has had wide repercussions in the Indian world and continues to do so. As Diwali is determined according to the lunar calendar, it has different celebration days. It is usually celebrated at the end of October and the beginning of November in the Gregorian calendar.

There are different mythological accounts of the origin of Diwali. The most prominent origin narrative, as a Hindu festival in the first stage, is the one centered on Rama-Sita-Ravana. This narrative was later reinterpreted by Sikhs in line with their own traditions, and this is how the understanding of Diwali emerged in Sikhism. In the Rama-Sita-Ravana narrative, which represents the central narrative of the origin of Diwali in Hinduism, Rama's wife Sita is kidnapped by Ravana, King of Lanka, then Rama wages war on Ravana and saves his wife by defeating him. Afterwards, a magnificent welcome is organized for the couple who come to Ayodhya, and with their return, abundance and fertility occur in the city. Hindus adopted this narrative to their daily lives and believed that Goddess Lakshmi, who is a prominent figure in Diwali, also provides abundance and fertility today.

Diwali celebrations last for five days. On the first day, when a different God/Goddess stands out on each day, houses are cleaned, and decorations are made. On the second day, preparations continue. On the third day, the most important day of Diwali, Lakshmi Puja, is worshiped. The third day is also important financially because it is the day when the account books of the previous year are closed, and the new account books are opened. Also, on the third day, Ganesha is in the foreground, as well as Lakshmi. As a matter of fact, Hindus believe that without Ganesha, worshiping Lakshmi would be meaningless. The fourth and fifth days of Diwali are the time when family relationships are developed. Because on the fourth day, while the parents are holding a feast and presenting gifts to their newly married children; On the fifth day, sisters and brothers are given gifts and treats in return.

Although Diwali is a Hindu festival at first glance, it also has an important place in other Indian religions. Diwali celebrations in Jainism are partly calm due to the principle of Ahimsa. The Jains trace the origin of this festival back to the 6th century BC. Thus, aiming to show that Diwali already exists within the tradition, the Jains celebrate this festival in memory of Mahavira's attainment of Moksha. As with Hindus, Jains light oil lamps, open new financial books, and go to temples at this festival.

Another religious tradition in which Diwali is celebrated with enthusiasm is Sikhism. Although there are different narratives about the origin of Diwali within Sikhism, the Guru Har Gobind-centered narrative is generally accepted. He is taken into captivity by Emperor Jahangir. Freed from captivity in 1619, Har Gobind moved to Amritsar with the princes beside him. The people of Amritsar celebrate the guru's liberation and entry into the city with great enthusiasm. Another significance of this festival for Sikhism is the renewal of the financial books, as in Hinduism and Jainism.

Diwali is a festival also celebrated by Buddhists. Unlike other religious traditions, different mythological narratives are not encountered in Buddhism for this festival. The importance of this festival for Buddhists is based on King Ashoka's adoption of Buddhism on Diwali day in the 3rd century BC.

It is seen that Christians and Muslims of Indian origin also participated in Diwali. For these two religious traditions, Diwali has a cultural meaning.

Diwali celebrations are witnessed in different countries besides India. For Indian families, Diwali has an important function in the context of transmitting their traditions. However, it has been a controversial issue whether Diwali can be considered a public holiday in diaspora countries. Although this issue was sometimes brought to the official authorities, it did not receive a positive response in most cases.

During the COVID-19 process, Diwali celebrations have lagged behind their previous splendor. The COVID-19 epidemic, which affects Indian religions as well as other religions, has caused the Diwali celebrations to shift in different dimensions. The vast majority of street celebrations were suspended, celebrations held in great temples were broadcast online, and visits were not permitted.

In this study, first of all, different narratives regarding the origin of Diwali from the Hindus' perspective were revealed, and then the five-day celebrations and its reflection on the society were described in detail. The meaning and importance of Diwali for different religious groups have been discussed comparatively. With the gains that the Diwali celebrations outside India have provided to people of Indian origin and the possible situations to be encountered in the future, information on how the Diwali celebrations took place during the COVID-19 epidemic process has been discussed in light of current data.

Keywords: History of Religions, Diwali, Festival of Lights, Hinduism, India.

Giriş

Hindistan'da bayramlar, geçmişten günümüze büyük bir coşkuyla kutlanmaktadır. İlkbahar Bayramı (Holi), Aydınlıklar Bayramı, Divali Bayramı, Şiva'nın Gecesi, Krişna'nın Doğumu belli başlı bayramlardandır. Bu bayramlar çoğu kez Hint toplumunda önemli etkisi olan kast engellerinin kalkmasına da imkân vermektedir. Bu bayramlar vesilesiyle, toplumun dışlanmış kesimi olan *Paryalar*, belli başlı haklara sahip olduklarına inanmakta ve kendilerini Hindu hissetmektedirler.¹

Kasım 2021'de dünyadaki pek çok medya organı Hindistan'ın Gumatapura köyündeki bayram uygulamasını manşetlerine taşıdı.² Köylüler, birbirine inek dışkısı atıyor ve bu uygulamayı arındırıcılık ve şifa boyutuyla değerlendiriyordu. Hatta bazıları bu bayramı İspanya'daki domates atma kut-

1 Jean Varenne, "Hinduizm", çev. Mehmet Aydın, *Din Fenomeni* (Konya: Damla Ofset, 1995), 297.

2 Gazete manşetlerinden bazıları şöyledir: "Hindistan'ın inek dışkısı müsabakası Divali festivalinin son günlerine işaret ediyor"; "Kaka yapma! Hint dışkı festivali Divali'nin son günlerinde kutlanıyor"; "Hint köyü, Divali'nin sonunu işaret eden inek dışkısı festivalini kutluyor" *Taipei Times*, "India's cow dung fight marks end of Diwali festival" (12 Aralık 2021), 4; *France 24*, "Don't poo-poo it! Indian dung festival celebrates end to Diwali" (12 Aralık 2021), 1; *Hindustan Times*, "This Indian village celebrates cow dung festival to mark end of Diwali" (12 Aralık 2021), 1.

lamasıyla ilişkilendiriyordu. Farklı beklentilerle Hindistan'ın değişik bölgelerinden Gumatapura'ya gelen insanların kutladıkları bu bayramın adı Divali'ydi.³

Divali, Hindistan'ın en büyük ve en önemli bayramıdır. Işıklar dizisi anlamına gelen Sanskritçe “*dīpavali*” kelimesinden türemiştir.⁴ Hinduların yanı sıra Caynistler, Sihler ve Budistler tarafından aynı anda kutlanan Divali'ye her bir dinî grup kendi gelenekleri doğrultusunda anlamlar yüklemiştir.⁵ Zaman olarak Hindu ay takvimine göre, Aşvin ayının son yarısı ile Kartika ayının ilk yarısına denk düşmekte olup, söz konusu bayramın miladi takvimdeki karşılığı Ekim sonu ile Kasım başlangıcıdır.

Divali, Hindu yaşamının farklı yerel kökenlerini yansıtan kadim hasat festivallerindedir.⁶ Hasat bayramı olmasının yanı sıra Yahudilerin Roş Haşana'sı, Hıristiyanların Noel'i, Çinlilerin Fener Festivali (Lantern Festival) gibi yeni yıl bayramı olarak da kutlanır⁷ ve zaman olarak festivalin dördüncü günü yeni yılın başlangıcı kabul edilir.⁸

Bu çalışmada Divali bayramının Hint inanç sistemindeki yeri, tarihi gelişimi ve şehir yaşamından tasarıma, ekonomiden çevre kirliliğine, güvenlik sorunlarına kadar Hint toplumundaki etkilerine, diasporadaki kutlama şekillerine ve COVID-19 sürecindeki durumuna değinilmiş, Hindistan'daki farklı dinî grupların bu bayrama attıkları önem karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir.

1. Divali'nin Kökeni

Divali festivali, Hint kökenli dinlerin ortak değeridir. Uzun bir tarihi geçmiş olan Divali bayramının ortaya çıkışına dair farklı mitolojik anlatılar vardır. Ayrıca Hindistan'ın çeşitli bölgelerinde de Divali'ye farklı anlamlar yüklenmektedir. Bunlardan ilki Kuzey Hindistan'daki anlayış olup, Rama'nın on dört yıllık sürgün yaşamından sonra Ayodhya'ya geri dönüşüne yöneliktir.⁹

3 ABC NEWS, “Indian village marks end of Diwali with massive cow poo fight” (10 Aralık 2021), 1.

4 Sri Swami Sivananda, *Hindu Fasts & Festivals* (India: The Divine Life Society, 1997), 3.

5 Kartar Singh Bhalla, *Let's Know Festivals of India* (New Delhi: Star Publications, 2005), 13; Constance A. Jones, “Diwali”, *Religious Celebrations*, ed. J. Gordon Melton (California: ABC CLIO, 2011), 252.

6 Jones, “Diwali”, 253.

7 Joseph Henninger - Peter Antes, “New Year Festivals”, *Encyclopedia of Religion*, ed. Lindsay Jones (Detroit: THOMSON GALE, 2005), 6594.

8 Kathleen Kuiper, *The Culture of India* (New York: Rosen Publishing, 2011), 109.

9 Sivananda, *Hindu Fasts & Festivals*, 3; Bhalla, *Let's Know Festivals of India*, 13; Karen Bellenir - Martin E. Marty, “Dewali”, *Religious Holidays and Calendars An Encyclopedic Handbook* (Detroit: Omnigraphics, 2004), 179; Om Lata Bahadur, “Divali The Festival of Lights”, *The Life of Hinduism*, ed. John Stratton Hawley - Vasudha Narayanan (Los Angeles: University of California Press, 2006), 91.

Efsaneye göre Rama, babasının sözünü yerine getirmek için on dört yıl sürgün hayatı yaşar. Bu dönemde Rama'nın eşi Sita, Lanka Kralı Ravana tarafından kaçırlır. Bunun üzerine Rama, maymun ve ayılardan müteşekkil orduyla beraber Ravana'ya savaş açar ve sonunda onu öldürür.¹⁰

Rama ve Sita ile ilgili tüm anlatılara göre, krallığın başkenti Ayodhya onların yokluğunda acı çekmektedir. Bu çiftin Ayodhya'ya dönmesi üzerine vatandaşlar hem hükümdarlarını karşılamak hem de onun dönüşünden duydukları memnuniyeti ifade etmek için evlerinin her yerini süsler, tüm şehri kandillerle aydınlatırlar. Bu gelenek zamanla ışık festivali olarak bilinen Divali bayramına dönüşür. Mitolojik anlatılara analogi yapılarak bu festivalin kutlanmasındaki süreç Hindu yaşamına da yansır. Nitekim Ayodhya halkının Sita'yı karşılaması gibi, Hindular günümüzde Tanrıça Lakşmi'ye dua ederek onu evlerine davet ederler. Sita'nın Ayodhya'ya girişiyle ortaya çıkan bolluk ve bereketi kendi yaşamlarına uyarlayan Hinduları, Lakşmi'nin aynı vazifeyi yerine getirdiğine inanırlar.¹¹

Güney Hindistan'da ise, Divali festivaliyle ilintili mitolojik anlatı Krişna merkezlidir. Buna göre Krişna, Kral Narakasura'yı hezimete uğratmıştır.¹² Güney Hindistan halkı mitolojik anlatı doğrultusunda bayram sabahı kalkıp yağ banyosu yaparlar ve yeni elbiseler giyerler. Öldürülen Narakasura'nın kuklasının önünde havai fişek atar ve birbirlerini selamlayarak "Ganj'da yıkandınız mı?" diye sorarlar. Bu soru sabah yağ banyosunun yapıp yapılmadığına yöneliktir. Çünkü bayram sabahı yapılan banyonun, kutsal Ganj'da yapılan banyo kadar arındırıcı olduğuna inanılır.¹³

Divali'ye dair diğer bir mitolojik anlatı ise Batı Hindistan bölgesine aittir. Vişnu'nun ön plana çıktığı bu anlayışa göre,¹⁴ o, çok güçlü yapısıyla tanrılar için büyük bir tehdit haline gelen Kral Bali'yi yer altına sürgün etmekte ve ona galip gelmektedir.¹⁵

Bengal'deki Divali anlatısı Tanrıça Kali ile ilişkili olup kutlamalar da bu çerçevededir. Birçok kişi Kali'yi annesi gibi gördüğünden, ona sadakatle bağlılık gösterir ve onun adına kanlı kurbanlar sunarlar.¹⁶

10 Swami Mukundananda, *Festivals of India* (USA: Jagadguru Kripalu Yog, 2010), 142.

11 Mukundananda, *Festivals of India*, 142.

12 Sivananda, *Hindu Fasts & Festivals*, 3; Bellenir - Marty, "Dewali", 179.

13 Sivananda, *Hindu Fasts & Festivals*, 3.

14 William D. Crump, "Hindu New Year Festivals", *Encyclopedia of New Year's Holidays Worldwide* (North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers, 2008), 111.

15 Amy Mckeever, "Diwali is India's most important holiday—and a celebration of good over evil", *National Geographic* (13 Aralık 2021), 1-3.

16 David Kinsley, *Hindu Goddesses* (California: University of California Press, 1988), 116; Sivananda, *Hindu Fasts & Festivals*, 3.

2. Divali'ye Dair Dinî Pratikler

Hindu bayramlarının tayininde tarım kültürünün önemli etkisi olup, kutlamalar ay takvimine göre düzenlenmektedir.¹⁷ Bu yüzden Divali kutlamalarının tarihi her yıl farklılık göstermekte, Hint takviminde Ekim ve Kasım ayına tekabül eden Aşvin ve Kartika ayına denk gelmektedir. Festival günleri yıldan yıla değişiklik gösterse de Divali, son tahlilde bir sonbahar bayramıdır. Tanrıça Lakşimi ön planda olmakla birlikte Divali bayramı beş gün boyunca her biri farklı tanrı ve tanrıçalarla ilişkilendirilerek kutlanmaktadır.

Dhanteras olarak adlandırılan birinci günde önce evler temizlenir, sonra süslemeler yapılır. Mitolojik bir anlatı doğrultusunda kadınlar, bugüne özel olarak altın veya gümüş takılarını takarlar. Efsaneye göre, ölüm ve adalet Tanrısı Yama, evliliğinin dördüncü gününde Kral Hima'nın on altı yaşındaki oğlunun canını alacaktır. Buna karşılık kralın yeni gelini, kocasının yatak odasının girişini devasa bir madeni para, mücevher ve yanan lambalarla kapatır ve ardından şarkılar söyler. Yılan kılığına giren Yama'nın gözleri parıldayan ışıklardan kör olur. Akabinde madeni paraların üzerinde sürünen Yama, gelinin söylediği şarkılardan o denli etkilenmiştir ki böylece genç adamın yaşamını bağışlar. Bundan dolayı Divali'nin ilk gecesinde yanan lambalar Yama'ya atfedilir ve kötü ruhların kovulmasını sembolize eder.¹⁸

Divali'nin ilk gününde ayrıca Lakşimi'nin enkarnasyonu olan ineklere özel saygı gösterilir. Lakşimi'nin bizzat kendisine ise *bhajanlar* (ibadet anındaki şarkılar) ve geleneksel tathılalar ile tapınılır.¹⁹ Bir başka efsaneye göre tanrılar ve iblisler, okyanusu Amrit veya nektar için çalkalarken Dhavantari (tanrıların tabibi ve Vişnu'nun bir enkarnasyonu), *Dhanteras* gününde bir iksir ile ortaya çıkar ve duruma müdahale eder. Bu anlatı Hint dinî düşüncesinde başka bir alana da yansır ve Dhavantari merkezli geleneksel Hint sağlık yöntemlerinden biri olan ayurvedik tıp ilmini doğurur.²⁰

Divali'nin ilk gününde evlerin ve iş yerlerinin girişleri, zenginlik ve refah Tanrıçası Lakşimi'yi uygun bir şekilde karşılamak için *Rangoli* adı verilen geleneksel motiflerle rengarenk süslenir.²¹ Ayrıca bu Tanrıçanın yolunun uzun zamandır gözlemlendiğini belirtmek üzere evlerin dört bir tarafına pirinç unu ve vermilyon tozu²² ile küçük ayak izleri çizilir. Lambalar gece boyunca yanar ve küçük kilden yapılmış kandil (*diyas*) eşliğinde Lakşimi Puja ibadeti yapılırak

17 Hammet Arslan, "Holi: Hindu Bahar Bayramı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/39 (2014), 188.

18 Jones, "Diwali", 254.

19 Crump, "Hindu New Year Festivals", 112.

20 Jones, "Diwali", 253; Angela Hope-Murray, *Ayurveda for Dummies* (New Jersey: John Wiley & Sons, 2013), 10.

21 A. Withney Santford, "The Hindu Ritual Calendar", *Contemporary Hinduism Ritual, Culture and Practice*, ed. Robin Rinehart (California: ABC CLIO, 2004), 149.

22 Puja başta olmak üzere, bazı Hint ayinlerinde kullanılan kırmızı-turuncu renkli bir tozdur.

kötü ruhlar uzaklaştırılır. Köylerde sığırlar, çiftçiler tarafından süslenir ve onlara tapınılır.

Divali'nin ikinci günü *Choti Divali* (küçük Divali) veya *Narak Chaturdasi* olarak isimlendirilir. Anlatıya göre Krişna, Narakasura'yı mağlup ettikten sonra alnına şeytanın kanını bulaştırır. Bunun üzerine kadınlar Krişna'yı yağ banyosuyla yıkarlar. Bu durumu anımsamak maksadıyla, Güney Hindistan'daki insanlar, acı meyveyi (şeytanın sembolü) çiğneyerek ve alınlarını kan rengine benzetmek için vermilyon ve yağ karışımıyla yıkayarak sabah ritüeli gerçekleştirirler. Akabinde kutsal yağda yıkanır ve havai fişekler eşliğinde sandal ağacı macunuyla kendilerini temizlerler; tapınakları ziyaret ettikten sonra meyve ve tatlılardan oluşan bir kahvaltı yaparlar.²³

Divali'nin üçüncü günü olan *Lakshmi Puja*, beş günlük kutlamalarda en dikkat çeken gündür. Üçüncü gün, dünyayı ziyaret ettiğine inanılan Tanrıça Lakşimi'nin anısına Lakşimi Puja ibadeti yapılır. Lakşimi tapınımının yeni yılda refah ve zenginlik getireceğine inanılır. Anlatıya göre Vişnu, Lakşimi'yi Tanrı Bali'nin elinden kurtarır, bunun üzerine tapınaklarda Lakşimi'yi terennüm eden ilahiler yankılanır ve Lakşimi diyaslarla karşılanır. Hindular, Lakşimi'nin temizliğe önem vermesi sebebiyle süpürgelere *haldi* (zerdeçal) ve *kumkum* (vermilyon) takarak ona hürmet ederler. Ayrıca geçen yılın hesap defterleri kapatılıp yeni yıl için yeni hesap defterleri açılır ve chopada puja (muhasabe defterlerine hürmet) ritüeli düzenlenir.²⁴

Divali'nin üçüncü gününde Lakşimi'nin yanında Ganeşa da ön plana çıkmaktadır. Hatta Hindular Ganeşa olmaksızın Lakşimi'ye tapınmanın eksik olacağını düşünürler. Mitolojik anlatıya göre, insanlara sağladığı refah ve bolluktan dolayı Zenginlik Tanrıçası Lakşimi'de bir kibir oluşmuştur. Durumdan rahatsız olan Vişnu, Lakşimi'nin mütevazı olması için ona bir ders vermek ister. Vişnu, bir kadının çok servete sahip olmasının önemli olmadığını, eğer bir kadının çocuğu yoksa onun eksik olacağını söyler. Çocuğu olmadığı için Vişnu'nun sözleri Lakşimi'nin canını sıkır ve Tanrıça Parvati'ye gidip çocuklarından birini kendisine evlatlık vermesini ister. Ancak Parvati, Lakşimi'nin tek bir yerde sabit kalması nedeniyle çocuklarından hiçbirini ona vermek istemez. Parvati, Lakşimi'nin çocuğa uygun bir şekilde bakamayacağını, dolayısıyla çocuğun acı çekeceğini düşünür. Bunun üzerine Lakşimi, çocuğa gerekli ilgiyi göstereceğine ve onu mutlu edeceğine dair Parvati'ye güvence verir. Lakşimi'nin çektiği acıyı gören Parvati, onun sözlerinden etkilenir ve oğlu Ganeşa'yı Lakşimi'ye evlatlık verir. Bu duruma çok sevinen Lakşimi, Ganeşa'nın tüm bakımını üstleneceğine ve kendisine ibadet edecek olanın önce

23 Crump, "Hindu New Year Festivals", 112.

24 Crump, "Hindu New Year Festivals", 112.

Ganeşa'ya ibadet etmesi gerektiğine dair teminat verir. Bu teminat doğrultusunda gelişen anlayışa göre, bilgi ve akıl olmaksızın zenginlik elde edilemez ve Ganeşa'ya ibadet edilmeden Lakşimi'nin lütfuna erişilemez.²⁵

Hindular, Lakşimi ile Ganeşa mitolojisinden hareketle, yeterli bilgi ve akıl olmaksızın zenginliğin bir fayda getirmeyeceğini düşünmektedirler. Onlara göre, elde edilen servet ancak yeterli bir zekayla yönetilebilir. Buradan yola çıkarak Hindular, Divali'de Lakşimi Puja'dan önce Ganeşa'ya ibadet etmenin gerekliliğini vurgularlar.²⁶

Divali'nin dördüncü günü olan *Kartik Shuddh Padwa*, yeni ayın (*Amavasya*) ilk günüdür. Anlatıya göre, Kral Bali'nin yeraltından (*Pathal Loka*) çıkıp Vişnu'nun kendisine verdiği lütufla yeryüzünde (*Bhulok*) hükmetmeye başlaması bugün gerçekleşir. Dolayısıyla bugüne "*Bali Padyami*" ismi verilir. el-Bîrûnî de benzer şekilde bugüne Bali'nin kral olduğu gün anlamına gelen "*Bali Rajya*" adını vermektedir. Ona göre, Vasudeva'nın eşi Lakşimi, yedi kat yeraltında hapiste olan Virocana'nın oğlu Bali ile buluşmuş ve onu yeryüzüne çıkarmıştır.²⁷ Ayrıca Vikram Dönem'ini başlatan (MÖ. 58) Kral Vikramaditya'nın taç giyme töreni de bugünde vuku bulmuştu. Bugünün bir diğer önemi ise, bir evlilik kutlaması olan Gudi Padwa'ya işaret etmesidir. Eski dönemlerde erkek kardeşler, kız kardeşlerini eşlerinin evinden bir günlüğüne dışarı çıkarırlardı. Günümüzde ise ebeveynler, yeni evli çocuklarına ziyafet düzenler ve hediyeler takdim ederler.²⁸

Hindistan'ın kuzeyinde Divali'nin dördüncü gününde sıra dışı bir festival vardır. İnsanlar çiçeklerle süsledikleri inek dışkısından bir yığın oluşturur ve bu yığına Govardhan Puja adı verilen bir ritüelle tapınırlar. Govardhan, kutsal Mathura şehrinin yakınlarında küçük bir yamaç olup, puja ibadetinin isimlendirilmesine kaynaklık etmiştir. Divali'nin dördüncü günü kutlamaları, Govardhan yamacının Krişna tarafından kurtarılması anısına yöneliktir. Vişnu Purana'da geçen mitolojik anlatıya göre, Gokul halkı, muson döneminin ardından kutlamalar yaparak Tanrı İndra'ya tazimde bulunur. Ancak zamanla Krişna bu duruma son derece öfkelenir ve onların İndra'ya dua etmelerini yasaklar. Krişna'nın bu yasağına karşılık Tanrı İndra, Gokul'u yok etmek için bir sel gönderir. İnsanlar Tanrı İndra'yı ihmal etmelerinin bir sonucu olarak yoğun yağışın geldiğini düşünerek korkarlar. Ama Krişna onlara hiçbir zararın dokunmayacağına dair teminat verir, serçe parmağıyla Govardhan Dağı'nı kaldırır ve böylece hem insanları hem de hayvanları yağmurdan kaynaklanabilecek muhtemel zararlardan korur. Krişna bu yaptıklarından dolayı

25 Diwali Festival (DF), "Why Ganesha and Laxmi are worshipped together?" (13 Ekim 2017).

26 DF, "Why Ganesha and Laxmi are worshipped together?"

27 Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind*, çev. Kıvameddin Burslan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 412.

28 Diwali Festival (DF), "Padwa & Govardhan Puja" (5 Mayıs 2022).

Govardhandari sıfatını kazanır ve İndra da Krişna'nın üstünlüğünü teslim eder.²⁹

Divali'nin dördüncü günüyle bağlantılı diğer bir gelenek ise, Krişna'ya yüzden fazla çeşit yemeğin pişirildiği Annakoot'tur (yemek tepesi). Tanrılara ait suretler sütle yıkanır ve tapınaklar değerli taşlarla süslenir. Akabinde tanrılara sunu olarak tatlılardan oluşan tepeler oluşturulur. Ayrıca Gujarat Eyaleti'nin sakinleri ve farklı bölgelerde yaşayan Gujarat halkı, bugünü Yeni Yıl (*Bestarvarsh*) olarak değerlendirir. Erkekler sabah erkenden sokaklara çıkar ve şükran günü sembolü *sabra* (hayattaki iyi şeyler) olarak bilinen tuzu satarlar. Tuzu satın almak kadar satmak da bugünde hayırlı bir iş olarak görülür.³⁰

Divali'nin beşinci ve son günü *Bhai Duj*'dur.³¹ Bugünün önemi, erkek ve kız kardeşler arasındaki ünsiyeti güçlendirmektir. Yeni ayın ikinci günü olan *Bhai Duj* ile ilgili farklı mitolojik anlatılar vardır. Bunlardan ilkinde göre, Divali'nin beşinci gününde Ölüm Tanrısı Yama uzun bir ayrılığın sonrasında kız kardeşi Yami'yi ziyaret eder. Yami, onu gördüğü için büyük bir mutluluk duyar ve kardeşinin alnına esenliği için bir işaret (*tilak*) yerleştirir. Yami ve Yama daha sonra birlikte yemek yerler, Yama kardeşinin gösterdiği bu cömertçe tavırdan son derece memnun kalır, bu tutum sebebiyle Yama, *Bhai Duj* gününde “eğer bir kız kardeş, erkek kardeşinin alnına tilak yerleştirirse, erkek kardeşe kimsenin zarar veremeyeceğini”³² söyler. Yama ve Yami'nin mitolojik anlatıları doğrultusunda söz konusu gelenek bugün de devam etmektedir. Kız kardeşler, erkek kardeşlerinin güvenliği ve esenliği için Puja yaparlar. Buna mukabil erkek kardeşler de kız kardeşlerine sevgi göstergesi olarak hediye takdim ederler.³³

Bhai Duj ile ilgili diğer anlatıya göre Krişna, Asura Kralı Narakasur'u öldürdükten sonra kız kardeşi Subhadra'nın yanına gider. Subhadra, geleneğe bağlı olarak, Krişna'ya bir ışık gösterir ve alnına kız kardeş şefkatinin bir göstergesi olarak tilak koyar.³⁴

el-Bîrûnî, Divali bayramının zamanı, uygulamaları ve bu bayramda öne çıkan Tanrılarla ilgili önemli bilgiler verir. Bîrûnî'nin, “*Dîbâli*” şeklinde isimlendirdiği bu bayram, güneş ve ayın terazi burcunda olduğu Kartika ayının ilk gününe denk gelir. Bu bayramda insanlar yıkanır, yeni elbiselerini giyinir

29 *The Vişnu Purāṇa*, çev. McComas Taylor (Avustralya: ANU Press, 2021) 5:11-12.

30 Crump, “Hindu New Year Festivals”, 113.

31 Divali'nin beşinci günü, *Bhaiya Duj/Bhai Dooj* olarak farklı şekillerde de telaffuz edilmektedir.

32 Santford, “The Hindu Ritual Calendar”, 150.

33 Santford, “The Hindu Ritual Calendar”, 150.

34 Crump, “Hindu New Year Festivals”, 113; Tracy Pintchman, *Guests at God's Wedding: Celebrating Kartik among the Women of Benares* (New York: State University of New York Press, 2005), 66-69.

ve ziynetlerini takınırlar. Bîrûnî, bu bayramda insanların dua etmek ve sadaka dağıtmak için mabetlere gittiklerini, orada mumlar yaktıklarını ve hatta bu mumların sayısının çokluğundan dolayı gökyüzünün aydınlandığını belirtir. Bîrûnî ayrıca bu bayramda insanların birbirlerine tembul yaprakları ile fülül (karabiber) hediye ettiklerini söyler.³⁵

Yukarıdaki uygulamalardan anlaşıldığı kadarıyla Divali'de farklı mitolojik anlatımlar doğrultusunda, kötü ruhların kovulması, arınma, lütuf, sağlık, bilgelik, bolluk ve bereket gibi kavram ve değerlerin ön plana çıktığı dikkat çekmektedir. Dışa yansıyan boyutuyla ise çeşitli mekânların süslenmesi ve coşkulu kutlamalar başta gelmektedir.

3. Diğer Dinî Geleneklerde Divali

Divali, Hinduizm ile özdeşleşmiş olsa da Hindistan'daki diğer dinî grupların da önem verdiği bir bayramdır. Caynistler ve Sihlerin çoğunluğu ve Budistlerin bir kolu bu bayrama rağbet göstermekte, bunun yanında az da olsa, Hıristiyan ve Müslümanlar da bu bayrama iştirak etmektedirler.

3.1. Caynistler

Caynistler, hem %98 oranla katılım sayısı hem de canlılık ve coşkunluk bakımından Divali'ye büyük önem vermekte³⁶ ve *Paryusana*³⁷ ritüelinin dışında en çok bu bayrama ilgi göstermektedir. Caynizm'de Divali'nin geçmişi MÖ. 6. yüzyıla kadar geri gider ve Divali kutlamalarının odak noktasında Caynizm'in kurucusu Mahavira vardır. Tarihi anlatıya göre Divali, Mahavira'nın son aydınlanmasının (*Mokşa*) anısına kutlanan bir bayram olup o, MÖ. 527 yılında aydınlanmış olduğu bugünde yaşamını tamamlamıştır.³⁸ Diğer bir yorum, bu bayramın Mahavira'nın baş öğrencisi Gautama Svami'nin aydınlanma günü olarak da kutlanmasıdır.³⁹ Caynistler, ayrıca Hindu geleneğine bağlı kalarak bu bayramda ön plana çıkan Bolluk ve Şans Tanrısı Lakşimî'ye de tapınmaktadırlar.⁴⁰ Ancak Hindu Divalisi Rama'nın sürgünden dönüşüyle, Caynizm'in Divalisi ise Mahavira'nın nihai kurtuluşuyla alakalıdır.⁴¹

35 Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind*, 412.

36 Pew Research Center (PRC), "Religion in India: Tolerance and Segregation" (29 Haziran 2021).

37 Caynizm'in en önemli yıllık kutlaması olan Paryusana, genellikle Ağustos veya Eylül aylarında kutlanmaktadır.

38 Jones, "Diwali", 255.

39 John E. Cort, *Jains in the World Religious Values and Ideology in India* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 167.

40 Jeffery D. Long, *Jainism: An Introduction* (London: I. B. TAURIS, 2009), 26.

41 Paul Dundas, *The Jains* (London: Routledge, 2002), 217.

Caynistler, Hindular gibi bu bayramda kandiller yakarlar. Bu uygulama, Mahavira'nın ölümüyle birlikte o bölgedeki kralın talimatıyla bir gelenek haline gelmiştir. Krala göre, Mahavira'nın ölümüyle dünyanın büyük bir ışığı söndüğünden onun odasında kandillerin yakılması gerekmektedir.⁴² Bu bağlamda yakılan kandiller, bilginin cehâleti ortadan kaldırmasını sembolize etmektedir.⁴³ Caynistlerin tüccar sınıfı nazarında da Divali'nin büyük bir önemi olup, Divali onlar için yeni malî defterin açıldığı ticarî yılın başlangıcını ifade eder.⁴⁴ Hatta Caynist tüccarlar, Divali bayramında hesap defterlerini, kutsanması için tapınaklara götürürler.⁴⁵

Caynistler, bu bayram kutlamasında sabahleyin tapınaklarına giderler ve orada Mahavira'ya dua ettikten sonra lokma (*ladoo, laddus*) takdim ederler.⁴⁶ Hinduların aksine Caynistlerin kutlamaları daha sakin ve dingin bir atmosferde gerçekleşir.⁴⁷ Ahimsa ilkesi gereği canlı varlıklara zarar vereceği kaygısıyla havai fişek vb. patlayıcı maddeler kullanmaktan kaçınırlar.⁴⁸ Caynistler, Divali'de evlerini, iş yerlerini, tapınaklarını ışık ve kandillerle süslerler. Bir araya toplanarak Kutsal kitaplardan bölümler okur, tapınaklarda ve evlerde ilahiler söylerler. Akrabalar birbirlerine tatlı ikram eder, ayrıca bazı Caynistler, Divali'nin ilk iki gününü oruçlu geçirirler.⁴⁹

3.2. Sihler

Sihizm'de de Divali'ye büyük önem verilir.⁵⁰ Son zamanlarda yapılan araştırmalara göre, Sihlerin %90'nı bu bayrama katılmaktadır.⁵¹ Divali'nin Sih toplumunda ne zamandan itibaren kutlandığına dair farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre, 16. yüzyılda kutlanmaya başlayan bu bayramın en önemli aktörü üçüncü guru olan, Guru Amar Das'dır (1479-1574). Sihlerin inançlarının sağlamlştırılması için ritüellerin gerekliliğine inanan Guru Amar Das, dinî uygulamalarda birtakım yenilikler getirmiştir. Bu amaçla bir hac merkezi olarak tasarladığı kutsal bir kuyunun (*baoli*) kazılmasını emretmiş⁵² ve yine aynı gayeyle Baisakhi, Maghi ve Divali bayramlarının kutlanmasını başlatmıştır.⁵³

42 Long, *Jainism: An Introduction*, 42.

43 Kuiper, *The Culture of India*, 109.

44 Dundas, *The Jains*, 217.

45 Paul Fieldhouse, "Divali", *Food, Feasts and Faith: An Encyclopedia of Food Culture in World Religions* (California: ABC CLIO, 2017), I/151.

46 Crump, "Hindu New Year Festivals", 112; Vaishali Dar, "Diwali 2019: Jains celebrate this day as Lord Mahavir's nirvana", *Financial Express* (27 Kasım 2019).

47 John Misachi, "Jainism: Religions Of The World", *World Atlas* (20 Haziran 2019).

48 Fieldhouse, "Diwali", I/151.

49 Fieldhouse, "Diwali", I/151.

50 Ali İhsan Yitik, *Doğu Dinleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 190.

51 PRC, "Religion in India: Tolerance and Segregation".

52 J.S. Grewal, *The Sikhs of the Punjab* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 50-51.

53 Kuiper, *The Culture of India*, 127.

Sih toplumunda Divali kutlanmalarının başlangıcına dair diğer bir rivayet ise -genel kabul gören görüş- 18. yüzyıla kadar gitmektedir. Burada başat rol oynayan kişi altıncı guru, Guru Hargobind'dir (1595-1644).⁵⁴ Genel kabule göre Divali, kahramanlık, ürünlerin hasadı ve ticarî olmak üzere üç ana çerçevede ele alınmaktadır. Buna göre Guru Hargobind, Gwalior'daki esaretinden kurtulur ve Amritsar'a döner. Sihler esaretten kurtuluşla Hindu inancı arasında benzeşim kurarak Rama'nın Ayodhya'ya dönüşünü yansıttığını söylerler.⁵⁵

Sihlerin anlatısına göre, Babür İmparatoru Cihangir (1605-1627), beşinci Guru Arjan'ın derlemiş olduğu Kutsal Kitap Guru Grand Sahib'den Müslüman evliyaların yazılarının çıkarılmasını ister. Guru buna uymayınca, İmparator Cihangir tarafından ölüme mahkûm edilir. Arjan'ın oğlu Guru Hargobind, babasının intikamını almak için ordusunu güçlendirir ve takipçilerini dövüş sanatlarına yönlendirir. Guru Hargobind tarafından tehdit edildiğini hisseden Cihangir, içerisinde 52 yöneticinin (*rajahs*) de bulunduğu kaleye onu hapseder. Sihler, bir yıldan fazla bu durumu protesto eder, bunun üzerine Hargobind'in müttefiki olan Mir Khan'ın tavsiyesi ile İmparator Cihangir, Guru Hargobind'i serbest bırakmayı kabul eder. Ancak Guru Hargobind, kendisiyle birlikte 52 prensin de serbest bırakılmasında ısrar eder, buna karşılık imparator yalnızca gurunun pelerinini (*cloak*) tutabilenlerin gitmesine izin verilebileceğini belirtir. Guru Hargobind takipçilerinden büyük bir pelerin yapmalarını ister ve o pelerine her bir prensin tutabilmesi için 52 püskül taktırır.⁵⁶ Böylece 1619 yılında Guru Hargobind tüm prenslerle birlikte kaleden çıkar, Amritsar'a yönelir ve Divali gecesini Altın Tapınak'a ulaşır. Nasıl ki Ayodhya Krallığı'nın Rama'yı karşıladığı günde Hindu tapınağı aydınlatılmışsa, Sih tapınağı da Guru Hargobind'in karşılandığı günde aynı şekilde aydınlatılmıştır. Böylece Divali, Sih kimliği ile farklı bir şekle bürünmüş ve bu olay Mahkûmların Serbest Bırakıldığı Gün (*Bandi Chhor Diwas*) olarak anılgelmıştır.⁵⁷

Divali ile ilgili üçüncü genel görüş, ürünlerin hasadına yöneliktir. Şöyle ki, Sih köylüsü sonbaharda ektiği ve ilkbaharda hasat etmek istediği ürüne dair bir kehânet ortaya koymakta ve bunu "Divali'de yağmur yağarsa hasat bol

54 Hammet Arslan, "Sihizm", *Doğudan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 1/ 723-754.

55 Harjot Oberoi, *The Construction of Religious Boundaries Culture, Identity and Diversity in the Sikh Tradition* (Oxford: Oxford University Press, 1994), 186.

56 Piara Singh Sambhi - W. Owen Cole, *The Sikhs: Their Religious Beliefs & Practices (The Sikhs)* (New Delhi: Vikas Publication, 1978), 131.

57 Rina Singh, *Diwali : Festival of Lights* (British Columbia: Orca Book Publishers, 2016), 21-22.

olur” ifadesiyle dile getirmektedirler. Temennileri zamanla bir gelenek haline gelen Sih toplumu için Divali, tarımsal bağlamda çok önemlidir.⁵⁸

Divali'nin Sih toplumundaki diğer bir önemi, ticarî bağlamdadır. Bu bayramda tüccarlar eski hesaplarını kapatır ve yeni bir ticarî yılın başlangıcı olarak Divali'yi merkeze alırlar.⁵⁹

Sihlerin bu bayramda Hindu ve Caynistlerden farklı dinî uygulamaları vardır. Onlar, bolluk ve şans tanrılarının kendilerini ziyaret edeceği beklentisiyle evlerini iyice temizler ve duvarlarına badana yaparlar. Pencap toplumu, dinî, ticarî ve tarımsal boyutta bütünleşik olarak gördükleri Divali'yi, Amritsar'daki merkezi tapınaklarında görkemli bir şekilde kutlarlar.⁶⁰ Divali'de Sih hacılar, Altın Tapınak çevresindeki kutsal havuza dalar, her gün binlerce kişinin ücretsiz yemek yediği aşevi (*langar*) için para, tahıl, bakliyat, süt vb. yiyecekler bağışlarlar. Geceleri kutsal havuzda insanlar kilden yapılmış kandilleri yüzdürür ve ihtişamlı havai fişek gösterisini izlerler. Bunun yanında Sihler, gurdwaraları ziyaret eder, orada mumlar yakıp ilahiler söyleyerek Divali'yi büyük bir coşkuyla kutlarlar.⁶¹ Amritsar sakinleri, Guru Hargobind'in esaretten kurtulmasını yad etmek için şehir genelinde kandiller yakmakta⁶² ve tören esnasında Guru Hargobind'in başından geçen olaylar anlatılmaktadır.⁶³

Divali'ye Sihler tarafından genel anlamda büyük önem verilmekle birlikte, onlar içerisinde az sayıda da olsa bu bayramın kutlanmasına karşı olanlar vardır. Divali'ye karşıt görüş sergileyenler, Sihler'i kendi kökenlerine dayanan dinî uygulamalardan uzak tutmak gayesiyle Sih tarihini ve kültürünü yansıtan dinî festivalleri ön plana çıkarmakta ve hatta bunu bir kampanya haline getirmektedirler. Sih Bhasaur Okulunun lideri ve fundamentalist bir anlayışa sahip olan Babu Teja Singh (1867-1933), bu türden gayretleriyle ön plana çıkmıştır. Nitekim o, Sihlerin Holi ve Divali yerine Baisakhi⁶⁴ festivalini kutlamaları yönünde telkinde bulunmuştur.⁶⁵ Buna rağmen Sihlerin büyük bir kısmı, tarım döngüsü ve Kuzey Hindistan kültürünün önemli birer parçası

58 Oberoi, *The Construction of Religious Boundaries Culture, Identity and Diversity in the Sikh Tradition*, 186.

59 Oberoi, *The Construction of Religious Boundaries Culture, Identity and Diversity in the Sikh Tradition*, 186.

60 Oberoi, *The Construction of Religious Boundaries Culture, Identity and Diversity in the Sikh Tradition*, 186.

61 Singh, *Divali : Festival of Lights*, 24.

62 Kuiper, *The Culture of India*, 109.

63 Yitik, *Doğu Dinleri*, 190; Arslan, "Sihizm", 1/ 747.

64 Sihler'in her yıl 13 Nisanda kutladıkları ve Tanrı'ya yönelip gurularının öğretilerine kulak verdikleri bir bayramdır (Yitik, *Doğu Dinleri*, 190).

65 Oberoi, *The Construction of Religious Boundaries Culture, Identity and Diversity in the Sikh Tradition*, 348.

olan festivalleri terk etme hususunda direnç göstermiş ve kampanyalara karşı çıkmışlardır.⁶⁶

3.3. Budistler

Divali'ye önem veren diğer bir grup da Budistlerdir. Oran olarak Hindistan'daki diğer dini gruplara göre sayıları oldukça az olsa da Budistlerin %79'u Divali kutlamalarına katılır.⁶⁷ Budistlerin Divali'yi büyük canlılık ve coşkunlukla kutladıkları diğer ülke Nepal olup burada daha çok Newar Budistleri⁶⁸ ön plana çıkmaktadır. Budizmin bu kolunun Divali'ye yüklediği anlamın kökeni MÖ. 3. yüzyıla kadar gitmektedir. İmparator Aşoka MÖ. 3. yüzyılda Divali gününde Budizm'i benimsediğinden dolayı Newar Budistleri, Divali'yi Aşoka'nın, dinlerini kabul etmesinin anısına kutlamaktadırlar.⁶⁹ Budistler, Nepal'de Divali'nin karşılığı olan *Tihar*⁷⁰ adındaki bayrama iştirak etmektedirler.⁷¹ Tihar; Lakşimi'ye verilen önemin yanında kutlamanın zamanı ve uygulamaları açısından Hindu Divalisine benzemektedir.⁷² Dolayısıyla Hindistan ve Nepal'deki Budistlerin Divali kutlamasına iştirak etmesi kültürel yakınlıktan ötürüdür.

3.4. Hıristiyanlar

Hintli Hıristiyanların belli bir kesimi geleneksel olarak Hıristiyanlıkla bağlantılı olmayan bazı Hindu inanç ve uygulamalarını takip ederler. Bunlardan biri de Divali'dir ve Hintli Hıristiyanların %31'i bu bayrama katılmaktadır. İsa'nın yaşamı, ölümü ve dirilişi yoluyla insanlığı kurtarması, Kutsal Kitap'taki ışık

66 Oberoi, *The Construction of Religious Boundaries Culture, Identity and Diversity in the Sikh Tradition*, 399-340.

67 PRC, "Religion in India: Tolerance and Segregation".

68 Göksel Bodhisattvalar'a sıkı bir bağlılık gösteren, Mahayana Budizm'ine yakın uygulamaları olan, manastır yaşamını önemsemeyen ve Nepal'in Katmandu vadisinde yoğunlaşan Budizm'in bir koludur. Newar Budizm'inin geniş bir takipçi kitlesi yoktur. Tanrıça Tara, Budizm'in bu kolunda son derece önemlidir. bk. Todd T. Lewis, "Sukhavati Traditions in Newar Buddhism", *South Asia Research* 16/1 (1996), 4.; Megan Thomas, "Newar Buddhist Literature: The Significance of the Goddess Tārā in Buddhist Literature and Life", *The Journal of Historical Studies* 3/1 (2014), 1.

69 Mckeever, "Diwali is India's most important holiday—and a celebration of good over evil"; T. Editors of Encyclopaedia Britannica, "Diwali", *Encyclopedia Britannica* (3 Aralık 2021).

70 Tihar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. "Tihar", *Religious Holidays and Calendars An Encyclopedic Handbook*, ed. Karen Bellenir - Martin E. Marty (Detroit: Omnigraphics, 2004), 179.

71 Jones, "Diwali", 254.

72 Jon Burbank, *Nepal* (Singapore: Marshall Cavendish, 2002), 111-112; Todd Thornton Lewis, *Popular Buddhist Texts from Nepal: Narratives and Rituals of Newar Buddhism* (New York: State University of New York Press, 2000), 118-119; Prem Saran, *Yoga, Bhoga and Ardhhanariswara: Individuality, Wellbeing and Gender in Tantra* (London: Routledge, 2018), 175.

ve karanlık tasvirleri Divali'yi bazı Hintli Hıristiyanlar için önemli kılmaktadır.⁷³ Buna karşın Hıristiyanlar içerisinde Divali'ye katılımın dinen uygun olup olmadığı tartışılmış, Hıristiyanların bir kısmı Kutsal Kitap'tan yaptıkları analogilerle Divali'ye katılımı uygun görürken, diğer bir kısmı ise dinî yaklaşımdan ziyade Hint toplumunda yaşamının bir gereği olarak kültürel anlamda Divali'ye katılım sağlanabileceğini söylemiştir.⁷⁴ Bunun yanı sıra Divali'yi, Hıristiyan mesajının dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan toplumların geleneklerine adapte edilmesi (inkültürasyon)⁷⁵ olarak değerlendirenler de bulunmaktadır.⁷⁶

3.5. Müslümanlar

Hindistan'daki Müslümanların çoğunluğu Divali'yi kutlamaz. Sayısal verilere göre, her on Müslümandan altısı Divali kutlamalarının İslam'a uygun olmadığını düşünmekte ve Hint toplumundaki Müslümanların sadece %20'si Divali'ye katılım sağlamaktadır. Onların nazarında Hindistan'daki milli bayramların dışında en çok önem verilen bayram Divali'dir. Hindistan'ın geneli itibarıyla, Müslümanların Divali'ye katılımı homojen bir yapıda değildir; bu oran batıda %39, güneyde %33, kuzeyde %24, merkezde %17, kuzeydoğuda %13, doğuda ise %10 civarındadır.⁷⁷

Hindistan'daki Müslümanların Divali'ye katılımı diğer dinî gruplar ile karşılaştırıldığında en düşük seviyede olduğu görülür. Müslümanlar, Hindistan'ın bağımsızlık bayramına %82'lik oranla büyük bir katılım gösterirken Hinduizm'in bir diğer önemli kutsal günü olan Holi bayramına %16'lık bir oranla iştirak sağlamaktadır. Bu bağlamda %20'lik oranla katılım sağlanan Divali bayramı, Hindistan'daki dinî bayramların başında gelmektedir.⁷⁸

4. Gandhi'nin Divali'ye Yaklaşımı

Hindistan'ın bağımsızlığında önemli etkisi bulunan Mahatma Gandhi, dini; hakikat, sertlik karşıtlığı ve toplumsal katkı boyutlarıyla ele alır. "Bana göre insanlık dini olan ve bildiğim tüm dinlerin en iyi yönlerini içeren Hinduizm'dir."⁷⁹ diyen Gandhi'nin Divali'ye dair farklı görüşleri vardır. Onun görüş-

73 Binoy Lobo, "Christian Reflections for Diwali", *Church of St. Andrew* (3 Kasım 2018); David Sorge, "Diwali: Christian Reflections on the Festival of Light", *Huffpost* (12 Kasım 2012).

74 Ken Chitwood, "Can Christians celebrate Diwali?", *Deseret News* (23 Kasım 2014).

75 Ali İsra Güngör, "Kilise'nin Yeni Misyona Anlayışında İnkültürasyonun Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/1 (2002), 173.

76 Paul M. Collins, *Christian Inculturation in India* (USA: Ashgate Publishing Company, 2007), 145.

77 PRC, "Religion in India: Tolerance and Segregation".

78 PRC, "Religion in India: Tolerance and Segregation".

79 P.T. Raju, "Hindistan Dinleri", *Asya Dinleri*, çev. Abdullah Davudoğlu (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2002), 214.

leri bağımsızlık öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayrılır. “Divali Nasıl Kutlanır? / How To Celebrate Diwali?” başlıklı yazısında Hindistan’ın bağımsızlığı öncesinde Divali’ye dair görüşlerini ayrıntılı olarak belirten Gandi, Hindistan’ın içerisinde bulunduğu durumdan da etkilenerek Divali’yi siyaset, kötülük ve ahlak felsefesi çerçevesinde ele alır. Ona göre Divali, devlet ve kişiler arasındaki ilişkilerde ahlak ve etik kurallarının ön planda tutulduğu bir toplumda (*Ramarajya*) kutlanabilir. Oysaki Hindistan, en karanlık dönemini (*Kaliyuga*) yaşamaktadır. Gandi’ye göre, Divali hür insanların kutlayabileceği bir sevinç ve refah bayramıdır. Divali’de ikram edilen tatlılar ve atılan havai fişekler ancak bağımsız ve refaha ermiş bir toplum tarafından kullanılabilir. Hindistan bağımsızlık (*swaraj*) hayali kuran bir ülke olup bu yolda halk tarafından birtakım tasarrufların yapılması gerekir. Divali’de kullanılan malzemeler de yapılacak olan tasarruflardan bazılarıdır.⁸⁰

Hindistan’ın bağımsızlığı sonrasında ise Gandi’nin Divali’ye dair görüşleri, iyilerle kötüler arasındaki savaş ve bunun neticesinde elde edilen zafere yöneliktir. Gandi’ye göre, Rama ve Ravana arasındaki büyük savaşta Rama iyiliği, Ravana ise kötülüğü sembolize etmektedir. Rama, Ravana’yı yenmiş ve bu zaferle birlikte Hindistan’da ahlak ve etik kurallarının öne çıkarıldığı bir toplum (*Ramarajya*) ortaya çıkmıştır. Gandi, bağımsızlık sonrası “Divali’yi Nasıl Kutlarız” diye soru sormakta ve *Ramarajya*’nın Hindistan’daki eksikliğinden yakınmaktadır. Ona göre, bu bayramı Rama’yı içinde taşıyanlar kutlayabilir ki onun ışığı içten gelen gerçek ışıktır. Oysaki insanlar, suni ışıklarla sevgi aramaktadır. Gandi ise Hint toplumunun ihtiyacı olan kalplerdeki gerçek sevgi ışığının ortaya çıkmasını beklemekte ve böylece Hindu, Sih ve Müslümanların kardeşçe yaşayabilecekleri sonucuna varmaktadır.⁸¹ Dolayısıyla Gandi’nin bağımsızlık öncesi Divali’ye dair görüşleri, daha çok Hindistan’ın bağımsızlığına yönelik bir araçken, bağımsızlık sonrasında ise ideal bir toplum oluşturmada bir amaç haline gelmiştir.

5. Diasporada Divali

Tüccarlar ve din adamları aracılığıyla Hint geleneklerinin dünyanın farklı bölgelerine yayılmasının uzun geçmişi vardır. 17. yüzyıldan itibaren Hintliler, Güney Afrika, Britanya ve Kuzey Amerika’ya köle ve hizmetçi olarak götürülmüşler, ancak Hindistan’dan kitlesel göçler, sözleşmeli çalışma sisteminin getirilmesiyle 1830’larda başlamış ve 19. yüzyılın sonlarında tarım işçileri,

80 Mohandas Karamchand Gandhi, *Hindu Dharma* (New Delhi: Orient Paperbacks, 2001), 147-149.

81 Indian History Collective (IHC), “How One Should Celebrate Diwali, According to Gandhi” (27 Nisan 2022).

Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nin batı kıyılarına yerleşmiştir. Günümüzde ise 110 ülkede Hindistan, Pakistan ve Bangladeş kökenli yaklaşık 30 milyon kişi diaspora yaşamı sürdürmektedir.⁸²

Dünyanın farklı bölgelerine yayılan Hindular, kendi din ve geleneklerini gittikleri ülkelere taşımışlar, zamanla bunu toplum nazarında görünür hâle getirmişlerdir. Divali'nin diasporada kolay ve yaygın bir şekilde uygulanmasının en önemli etkenlerinden biri, bu bayramın mabetlerin yanı sıra evde de kutlanabilmesinden kaynaklanmaktadır.⁸³

Yabancı ülkede yaşayan Hintlilerin sayılarının çokluğu ve toplum nazarındaki ağırlıkları, dinî bayramlarının resmî tatile dönüşmesinde önemli bir etken olmuştur. Divali de resmî tatil kapsamında olan bayramlardan biridir. Bu bayram, Hindistan dışında Malezya, Singapur, Sri Lanka başta olmak üzere 10'dan fazla ülkede resmî tatil kabul edilirken,⁸⁴ bazı ülkelerde böyle bir durum söz konusu olmamış, diğer bazı ülkelerde ise bu bayramın resmî tatil olması için girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin; New York Kongre Üyesi Carolyn Maloney liderliğindeki ABD milletvekilleri 3 Kasım 2021 tarihinde, Divali'nin ulusal bayram olması için bir yasa önerisi vermiştir. ABD Temsilciler Meclisi'ne getirilen yasa, Hint-Amerikan Temsilcisi Raja Krishnamoorthi de dâhil olmak üzere birçok milletvekili tarafından desteklenmiştir. Kongre Üyesi Maloney konuyla ilgili değerlendirmesinde, bir ışık festivali olan Divali'nin, pandeminin yol açtığı karanlıktan aydınlığa çıkışı sembolize ettiğini belirtmiştir. Ona göre, karanlığı anımsatan COVID-19 salgınının ardından aydınlığı getiren Divali'nin Amerika'da resmî tatil olarak kabulü yerinde bir karar olacaktır.⁸⁵

Diasporada Divali kutlamaları hem Hint geleneklerini yansıtması hem de kutlanan ülkenin geleneğini ihtiva etmesi bakımından renkli bir görünüm arz etmektedir. Diğer yandan dinî ve kültürel bağlamda Hindu yaşam tarzının ön plana çıkmadığı toplumlarda Divali kutlamaları, geleneğin yeni nesillere aktarımında önemli rol oynamaktadır. Ancak bazı ülkelerde Hintli ebeveynler, kendi kültürlerini çocuklarına aşılama için dinî hikâyeler anlatsalar da,

82 Colleen Taylor Sen, *Feasts and Fasts A History of Food in India* (London: Reaktion Books, 2015), 291.

83 Alison Booth, "Whose Diwali is it? Diaspora, Identity, and Festivalization", *Tourism, Culture & Communication* 15 (2015), 217; Parvati Raghuram - Ajaya Kumar Sahoo, "Thinking 'Indian Diaspora' for Our Times", *Tracing an Indian Diaspora: Contexts, Memories, Representations*, ed. Parvati Raghuram vd. (New Delhi: SAGE Publications, 2008), 4; Santford, "The Hindu Ritual Calendar", 149.

84 Avantika Bhuyan, "How the Indian diaspora celebrates Diwali", *Mint Lounge* (13 Kasım 2020), 1-7; Office Holidays (OH), "Diwali Holidays 2021 by Day" (10 Nisan 2022); Time and Date, "Is Diwali/Deepavali a Public Holiday?" (15 Nisan 2022).

85 Vishnu V. V., "Deepavali Day Act: US Lawmaker Introduces Bill To Declare Diwali A National Holiday" (4 Kasım 2021).

ritüellerini tam anlamıyla aktarmada pek çok problemle karşı karşıya kalmakta, bu doğrultuda çocuklarının öğrenim gördüğü okullarında kendi kültürlerini yansıtan çalışmaların yapılmasına yönelik beklenti onlarda oluşmaktadır. Amerika, bu beklentilerin olduğu ülkelerden biridir. Hintlilerin de dâhil olduğu farklı kültürden insanların gereksinimleri, Amerika'daki devlet okullarının genelinde dikkate alınmamaktadır. Ramazan, Yeni Çin Yılı ve Divali gibi dinî bayramlar, New York, New Jersey, Pennsylvania ve Maryland'daki okullarda, okul takvimlerine eklenmiş olsa da ülkenin geri kalan eyaletlerinde bunu görmek pek de mümkün değildir;⁸⁶ dolayısıyla Amerika'daki pek çok Hintli, Divali'yi Noel, Cadılar Bayramı ve Paskalya gibi eşit derecede kutlamak istemektedirler.⁸⁷

ABD'de Divali, resmi bayram olup olmama ve Hint kültürünün yeni nesillere aktarımı gibi birtakım problemle karşı karşıya kalırken, İngiltere başta olmak üzere pek çok Hint diasporasının olduğu ülkelerde bu bayram hem Hindular hem de Hindu olmayanlar tarafından dinî bir festival ve halka açık bir kutlama olarak anılmaktadır. Londra, Sydney, Toronto ve Edinburgh gibi büyük şehirlerde her yıl büyük şöenler halinde kutlanan bu bayrama, yerel yönetimler de büyük destek vermektedir. Böylelikle diasporada Divali, çok kültürlü topluluklarda müziği, dansı, yemeği, el sanatları ve havai fişekleri ile Hint kültürünü tanımanın bir aracı haline gelmiştir.⁸⁸

6. Corona Döneminde Divali

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve daha sonra dünyanın pek çok ülkesine yayılan COVID-19'un, ticarî, siyasî ve dinî açıdan sonuçları oldu. İnsanların dinî yaşamları da bu ortamdan oldukça etkilendi ve getirilen kısıtlamaların sonucunda mabetler kapatılarak bazı dinlerde toplu ibadetler askıya alındı, bazısında ise online ortama taşındı.⁸⁹

COVID-19 vakalarının yaygınlaşması üzerine, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 30 Ocak 2020'de virüsün halk sağlığını tehdit ettiğini belirterek acil durum ilan etti. Aynı günde ilk virüs vakası Hindistan'da görüldü. Dünyanın diğer ülkelerindeki artan vakaları takiben Hindistan hükümeti, COVID-19'un yaygınlaşmasını önlemek için 24 Mart 2020'de ülke genelinde kapanma kararı aldı. Hükümet, pandemiyle ilgili kuralların yayımlanması, hastanede yatak kapasitesinin artırılması, test kitlerinin sayılarının çoğaltılması gibi tedbirlere

86 Pankaj Jain, *Dharma in America: A Short History of Hindu-Jain Diaspora* (London: Routledge, 2020), 99.

87 Jain, *Dharma in America: A Short History of Hindu-Jain Diaspora*, 131.

88 Booth, "Whose Diwali is it? Diaspora, Identity, and Festivalization", 217.

89 Ahmet Türkan, "Dinlerin Salgın Hastalıklara Bakışı", *Sosyal Mesafe Döneminde Din*, ed. Hilmi Türkylmaz (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2021), 59.

başvurdu. Hindistan, nüfusu yoğun bir ülke olduğu için alınan önlemler yetersiz kalınca ülke genelindeki tam kapanma ancak iki ay sonra 24 Mayıs 2020 tarihinde gerçekleşebildi.⁹⁰

İki aylık süreç içerisinde Hindistan hükümeti, halkı bilinçlendirmek için büyük gayret sarf etti. Başbakan Narendra Modi (2014 -), 4 Nisan 2020 tarihli ulusa sesleniş konuşmasında halkı akşam saat 21:00'da dokuz dakika süreyle ışıkları kapatmaya ve balkonlarda mum yakmaya davet etti. Başbakanın çağrısı üzerine pek çok vatandaş, balkonlarını aydınlattı, havai fişek fırlattı ve milliyetçi sloganlarla tezahüratta bulundu. Bazıları da Divali festivalini anımsatan bir ortam oluşturarak "Git Corona Git" sloganı attı.⁹¹

Pandeminin getirdiği kısıtlamalar sebebiyle Hint toplumu için büyük öneme sahip Divali bayramı, Corona günlerinde önceki ihtişamından uzak kaldı. 2020 yılında Hindistan hükümeti, artan vakalar nedeniyle Divali kutlamalarına yönelik tedbirler aldı. Bu kapsamda insanları evde kalmaya çağıran hükümet, televizyon ve sosyal medya aracılığıyla büyük tapınaklarda icra edilen ritüelleri canlı yayınladı. İnsanlar hastalığın bulaşıcılığından kaçınmak için Divali'de hediye alışverişini geri plana itti ve karşılıklı ziyaretleri terk ettiler.⁹²

Pandemi döneminde Divali kutlamalarının kısıtlanmasının en önemli gerekçesi kullanılan havai fişeklerdi. Bunun yanı sıra birçok araştırmacı, maske takma, sosyal mesafe, nüfus yoğunluğu ve sıcaklık gibi faktörlerin yanı sıra kirli havanın da COVID-19 salgınında kilit rol oynadığını düşündü. Divali kutlamalarının vazgeçilmez unsuru olan patlayıcı maddelerin de hava kirliliğine yol açtığı fikrinden hareketle insanlar salgının daha da kötü bir seyir almaması için Whatsapp vb. sosyal medya üzerinden "Bu Divali'de daha ziyade hayatta kalmak önemlidir. Hâlâ nefes alabiliyor ve bugün (Divali) hayattaysak şükran duymalıyız. Lütfen evde kalın!" gibi mesajlarla uyarıldılar.⁹³

Hindistan'da Divali, halkın coşkulu bir şekilde kutladığı bayram olmasının yanı sıra, devlet kurumlarında da birleştirici ve güdüleyici bir misyona sahiptir. Bu gelenek, devlet kurumlarında COVID-19 salgınında asgari düzeyde de olsa devam etmiştir. Başbakan Modi, 2020 yılında Divali'yi önceden olduğu gibi askerlerle kutlama geleneğini sürdürmüş, Batı Rajasthan eyaletinde bir askeri karakola giderek askerlere tatlılar dağıtmış ve tank ile bir gezi

90 Swagatam Roy - Ahan Chatterjee, "The Dual Impact of Lockdown on Curbing COVID-19 Spread and Rise of Air Quality Index in India", *The Impact of the COVID-19 Pandemic on Green Societies Environmental Sustainability*, ed. Chinmay Chakraborty vd. (İsviçre: Springer, 2021), 114.

91 Shalu Nigam, "Dealing with an Untamable Virus" (08 Nisan 2020).

92 The Guardian, "'Not the usual Diwali': Indians urged to stay at home amid Covid surge", *The Guardian* (14 Kasım 2020).

93 The Guardian, "'Not the usual Diwali': Indians urged to stay at home amid Covid surge".

düzenlemiştir. Başbakan, askerlere hitaben yaptığı konuşmada, “Karla kaplı dağlarda veya çöllerde dahi olsanız, benim Divalim ancak sizinle kutladığım zaman tam olur.” ifadeleriyle Divali’nin kendisi için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.⁹⁴

2021 yılında dünyanın pek çok bölgesinde COVID-19 vakaları kontrol altına alınabilmişken, Hindistan’da aynı yılın Nisan ve Mayıs ayları arasında günlük 400.000 vakayla hastalık ülke genelinde pik yapmış ve buna bağlı olarak sağlık sistemi artan vakalara cevap vermekte yetersiz kalmıştır. Divali kutlamalarının gerçekleştiği Ekim sonu ile Kasım başına gelindiğinde, COVID-19 vakası ortalama 10.000-12.000 arasında seyretmiştir. Buna binaen bir önceki yılda uygulanan sıkı kısıtlamalar kaldırılmış olsa da tam bir serbestlik getirilmemiştir. 2020 yılında olduğu gibi büyük tapınaklarda gerçekleştirilen ritüeller online olarak naklen yayınlanmıştır. Hindistan hükümeti, insanların büyük kalabalıklardan kaçınmaları ve sosyal mesafeye özen göstermeleri yönünde ricada bulunmuş, halkın çoğundan talebine olumlu yanıt almıştır. Ancak başkent Delhi gibi büyük bölgelerde insanlar Divali kutlamalarına hazırlık için pazarlarda kalabalıklar oluşturduğundan dolayı devlet yetkilileri, bu kalabalıkların Hindistan sağlık sistemini bozacak yeni bir tehlikeye yol açabileceği endişesiyle halkı uyarak gerekli önlemleri almıştır.

Sonuç

Hindistan’daki bayramlara, oranı farklı olsa da hemen hemen her din mensubu katılır. Bu bayramlardan biri de Divali’dir. Sırasıyla Hindular, Caynistler, Sihler ve Budistlerin bu bayrama katılımı büyük kitleler halindeyken; Hıristiyan ve Müslümanların katılımı azınlık düzeyindedir. Divali kutlamaları, Hindistan’ın çeşitli bölgelerinde farklı mitolojik anlatılar doğrultusunda şekillenmiş, buna paralel olarak Hindu Tanrılarının ön plana çıkma düzeyi de değişkenlik göstermiştir. Bazı yerlerde kutlamalar Vişnu ve Kali, bazısında ise Tanrıça Lakşimi merkezlidir.

Divali kutlamaları, mitolojik anlatılarla birlikte ortaya çıkan arketipler çerçevesinde gelişmiş ve bu bağlamda bazı kavram ve değerler ön plana çıkarılmıştır. Kaostan kozmosa doğru gelişmenin söz konusu olduğu Divali’de; iyinin kötüye, aydınlığın karanlığa ve bilginin cehâlete karşı zaferi söz konusudur. Ayrıca, zenginlik, sadakat, erdemlilik, aydınlanma, kurtuluş, talih, temizlik, yenilenme, arınma, refah, bolluk ve bereket gibi kavramlar bu bayram vesilesiyle ön plana çıkarılmaktadır.

Hindistan’ın yanı sıra diasporada da Divali kutlamaları her geçen gün önemi arttırmaktadır. Kutlamaların yaygınlığı ve görünürlüğü yabancı bir ül-

94 *The Guardian*, “‘Not the usual Diwali’: Indians urged to stay at home amid Covid surge”.

kedeki Hindu nüfusunun sayısı ve etki gücü ile doğru orantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bazı ülkelerde Divali, resmi bayram statüsü kazanıp kurumsal bir yapıya sahip olurken, bazı ülkelerde ise kutlamalar bireysel boyutta kalmıştır. Bunu bir sorun olarak algılayan diasporadaki çeşitli Hindu toplulukları, Divali bayramının diğer dinî bayramlar gibi resmî tatil kapsamına alınmasına yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Genel olarak bakıldığında, Divali kutlamalarının diasporada iki yönüyle ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki, bu bayram vesilesiyle Hinduların, dinî ve millî kimliklerini muhafaza etmeleri ve geleneklerini yeni nesillerine aktarmaları, diğeri ise Hint kültürünü yabancı bir ülkede tanıtmalarıdır.

Hindistan'da veya diasporada yaşayan Hintliler tarafından büyük canlılıkla kutlanan ve önemli bayramlardan olan Divali'nin gelecekte iki temel sorunla yüzleşeceği dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki, Hinduizm mensuplarının dışındaki bazı dinî grupların dejenerasyonu getireceği kaygısıyla Divali'ye mesafeli bir yaklaşım sergilemesi, diğeri ise diasporadaki Hint nüfusunun artışıyla birlikte Divali'nin başka ülkeler tarafından resmi bayram ve tatil olarak kabul edilip edilmemesidir.

Kaynakça

- ABC NEWS. "Indian village marks end of Diwali with massive cow poo fight". (10 Aralık 2021), 1. <https://www.abc.net.au/news/2021-11-08/cattle-royale-dung-fight-marks-end-of-diwali/100601634>
- Arslan, Hammet. "Holi: Hindu Bahar Bayramı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/39 (2014), 181-220.
- Arslan, Hammet. "Sihizm". *Doğudan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. ed. Bayram Ali Çetinkaya. 1/723-754. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Bahadur, Om Lata. "Divali The Festival of Lights". *The Life of Hinduism*. ed. John Stratton Hawley - Vasudha Narayanan. 91-98. Los Angeles: University of California Press, 2006.
- Bellenir, Karen - Marty, Martin E. "Dewali". *Religious Holidays and Calendars An Encyclopedic Handbook*. 179. Detroit: Omnigraphics, 2004.
- "Tihar". *Religious Holidays and Calendars An Encyclopedic Handbook*. ed. Karen Bellenir - Martin E. Marty. 179. Detroit: Omnigraphics, 2004.
- Bhalla, Kartar Singh. *Let's Know Festivals of India*. New Delhi: Star Publications, 2005.
- Bhuyan, Avantika. "How the Indian diaspora celebrates Diwali" (13 Kasım 2020). <https://lifestyle.livemint.com/news/big-story/of-chutney-music-and-glowing-motorcades-how-the-indian-diaspora-celebrates-diwali-111605232924405.html>
- Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-. *Tahkîku Mâ Li'l-Hind*. çev. Kıvameddin Burslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Booth, Alison. "Whose Diwali is it? Diaspora, Identity, and Festivalization". *Tourism, Culture & Commnication* 15 (2015), 215-226.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Diwali". *Encyclopedia Britannica* (03 Aralık 2021). <https://www.britannica.com/topic/Diwali-Hindu-festival>
- Burbank, Jon. *Nepal*. Singapore: Marshall Cavendish, 2002.

- Chitwood, Ken. "Can Christians celebrate Diwali?" *Deseret News* (23 Kasım 2014). <https://www.deseret.com/2014/10/22/20551063/can-christians-celebrate-diwali#:~:text=though%20the%20principles%20are%20'non,we%20should%20not%20celebrate%20Diwali.>
- Collins, Paul M. *Christian Inculturation in India*. USA: Ashgate Publishing Company, 2007.
- Cort, John E. *Jains in the World Religious Values and Ideology in India*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Crump, William D. "Hindu New Year Festivals". *Encyclopedia of New Year's Holidays Worldwide*. 111-117. North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers, 2008.
- Dar, Vaishali. "Diwali 2019: Jains celebrate this day as Lord Mahavir's nirvana" (27 Kasım 2019). <https://www.financialexpress.com/lifestyle/diwali-2019-jains-celebrate-this-day-as-lord-mahavirs-nirvana/1746905>
- Dundas, Paul. *The Jains*. London: Routledge, 2002.
- Fieldhouse, Paul. "Diwali". *Food, Feasts and Faith: An Encyclopedia of Food Culture in World Religions*. I/150-153. California: ABC CLIO, 2017.
- France 24. "Don't poo-poo it! Indian dung festival celebrates end to Diwali". (12 Aralık 2021), 1. <https://www.france24.com/en/live-news/20201118-don-t-poo-poo-it-indian-dung-festival-celebrates-end-to-diwali>
- Gandhi, Mohandas Karamchand. *Hindu Dharma*. New Delhi: Orient Paperbacks, 5. Basım, 2001.
- Grewal, J.S. *The Sikhs of the Punjab*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Güngör, Ali İsmail. "Kilise'nin Yeni Misyona Anlayışında İnkültürasyonun Yeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/1 (2002), 171-185.
- Henninger, Joseph - Antes, Peter. "New Year Festivals". *Encyclopedia of Religion*. ed. Lindsay Jones. 6589-6595. Detroit: THOMSON GALE, 2005.
- Hindustan Times*. "This Indian village celebrates cow dung festival to mark end of Diwali". (12 Aralık 2021), 1. <https://www.hindustantimes.com/india-news/this-indian-village-celebrates-cow-dung-festival-to-mark-end-of-diwali-101636307698144.html>
- Hope-Murray, Angela. *Ayurveda for Dummies*. New Jersey: John Wiley & Sons, 2013.
- IHC, Indian History Collective. "How One Should Celebrate Diwali, According to Gandhi". (27 Nisan 2022). <https://indianhistorycollective.com/gandhiji-said-about-diwali-ram-ravan-ramarajya-swarajya-religion-2020>
- Jain, Pankaj. *Dharma in America: A Short History of Hindu-Jain Diaspora*. London: Routledge, 2020.
- Jones, Constance A. "Diwali". *Religious Celebrations*. ed. J. Gordon Melton. 252-255. California: ABC CLIO, 2011.
- Kinsley, David. *Hindu Goddesses*. California: University of California Press, 1988.
- Kuiper, Kathleen. *The Culture of India*. New York: Rosen Publishing, 2011.
- Lewis, Todd T. "Sukhavati Traditions in Newar Buddhism". *South Asia Research* 16/1 (1996), 1-30.
- Lewis, Todd Thornton. *Popular Buddhist Texts from Nepal: Narratives and Rituals of Newar Buddhism*. New York: State University of New York Press, 2000.

- Lobo, Binoy. "Christian Reflections for Diwali". *Church of St. Andrew* (03 Kasım 2018). <https://standrewchurch.in/christian-reflections-for-diwali>
- Long, Jeffery D. *Jainism: An Introduction*. London: I. B. TAURIS, 2009.
- McKeever, Amy. "Diwali is India's most important holiday — and a celebration of good over evil". *National Geographic*. (13 Aralık 2021) 1-3. <https://www.nationalgeographic.com/history/article/diwali-history-customs-indian-festival-of-lights>
- Misachi, John. "Jainism: Religions Of The World" (20 Haziran 2019). <https://www.worldatlas.com/articles/jainism-a-religion-that-is-all-about-non-violence-and-love-for-all-living-beings.html>
- Mukundananda, Swami. *Festivals of India*. USA: Jagadguru Kripalu Yog, 2010.
- Nigam, Shalu. "Dealing with an Untamable Virus" (08 Nisan 2020). https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3571289
- Oberoi, Harjot. *The Construction of Religious Boundaries Culture, Identity and Diversity in the Sikh Tradition*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- OH, Office Holidays. "Diwali Holidays 2021 by Day". (10 Nisan 2022). <https://www.officeholidays.com/byday/diwali/2021>
- Pintchman, Tracy. *Guests at God's Wedding: Celebrating Kartik among the Women of Benares*. New York: State University of New York Press, 2005.
- Raghuram, Parvati - Sahoo, Ajaya Kumar. "Thinking 'Indian Diaspora' for Our Times". *Tracing an Indian Diaspora: Contexts, Memories, Representations*. ed. Parvati Raghuram vd. 1-28. New Delhi: SAGE Publications, 2008.
- Raju, P.T. "Hindistan Dinleri". çev. Abdullah Davudoğlu. *Asya Dinleri*. 23-216. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2002.
- Roy, Swagatam - Chatterjee, Ahan. "The Dual Impact of Lockdown on Curbing COVID-19 Spread and Rise of Air Quality Index in India". *The Impact of the COVID-19 Pandemic on Green Societies Environmental Sustainability*. ed. Chinmay Chakraborty vd. 113-137. İsviçre: Springer, 2021.
- Sambhi, Piara Singh - Cole, W. Owen. *The Sikhs: Their Religious Beliefs & Practices (The Sikhs)*. New Delhi: Vikas Publication, 1978.
- Santford, A. Withney. "The Hindu Ritual Calendar". *Contemporary Hinduism Ritual, Culture and Practice*. ed. Robin Rinehart. 123-155. California: ABC CLIO, 2004.
- Saran, Prem. *Yoga, Bhoga and Ardhanariswara: Individuality, Wellbeing and Gender in Tantra*. London: Routledge, 2018.
- Sen, Colleen Taylor. *Feasts and Fasts A History of Food in India*. London: Reaktion Books, 2015.
- Singh, Rina. *Diwali: Festival of Lights*. British Columbia: Orca Book Publishers, 2016.
- Sivananda, Sri Swami. *Hindu Fasts & Festivals*. India: The Divine Life Society, 1997.
- Sorge, David. "Diwali: Christian Reflections on the Festival of Light". *Huffpost* (12 Kasım 2012). https://www.huffpost.com/entry/diwali-christian-reflecti_b_2119892
- TAIPEI TIMES. "India's cow dung fight marks end of Diwali festival". (12 Aralık 2021), 4. <https://www.taipeitimes.com/News/world/archives/2021/11/09/2003767592>
- The Vişnu Purāṇa*. çev. McComas Taylor. Avustralya: ANU Press, 2021.

- The Guardian*. “‘Not the usual Diwali’: Indians urged to stay at home amid Covid surge”. *The Guardian* (14 Kasım 2020). <https://www.theguardian.com/world/2020/nov/14/not-the-usual-diwali-indians-urged-to-stay-at-home-amid-covid-surge>
- Thomas, Megan. “Newar Buddhist Literature: The Significance of the Goddess Tārā in Buddhist Literature and Life”. *The Journal of Historical Studies* 3/1 (2014), 1-7.
- Time and Date. “Is Diwali/Deepavali a Public Holiday?” (15 Nisan 2022). <https://www.timeanddate.com/holidays/malaysia/deepavali>
- Türkan, Ahmet. “Dinlerin Salgın Hastalıklara Bakışı”. *Sosyal Mesafe Döneminde Din*. ed. Hilmi Türkyılmaz. 59-117. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2021.
- V. V., Vishnu. “Deepavali Day Act: US Lawmaker Introduces Bill To Declare Diwali A National Holiday” (04 Kasım 2021). <https://www.republicworld.com/world-news/us-news/deepavali-day-act-us-lawmaker-introduces-bill-to-declare-diwali-a-national-holiday.html>
- Varenne, Jean. “Hinduizm”. çev. Mehmet Aydın. *Din Fenomeni*. Konya: Damla Ofset, 1995.
- Yitik, Ali İhsan. *Doğu Dinleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Diwali Festival. “Padwa & Govardhan Puja”. (05 Mayıs 2022). <https://www.diwalfestival.org/padwa-govardhan-puja.html>
- Religion in India: Tolerance and Segregation*. Pew Research Center, 29 Haziran 2021. <https://www.pewresearch.org/religion/2021/06/29/religion-in-india-tolerance-and-segregation/>
- Diwali Festival. “Why Ganesha and Laxmi are worshipped together?” 13 Ekim 2017. (04 Nisan 2022). <https://www.diwalfestival.org/why-ganesha-and-laxmi-both-worship-together.html>

Hindu Bayramı Divali'nin Tarihi Gelişimi ve Farklı Dinlerdeki Yansımaları

Mehmet Safa Cevahir

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fak.
Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı

mehmetsafacevahir@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2843-4818>

Ahmet Türkan

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fak.
Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı

ahmet.turkan@erbakan.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9788-5869>

Makale Bilgi Formu

Yazar(lar)ın Katkıları

Makaleye yazarlardan Mehmet Safa Cevahir %50, Ahmet Türkan %50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

"Hindu Bayramı Divali'nin Tarihi Gelişimi ve Farklı Dinlerdeki Yansımaları" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan verilerin üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde "Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi"nin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk yazara aittir.